

Fordítási problémák és érthető magyar megoldásaik a Galata levélben

Translation problems in Galatians and their solutions in Hungarian

Pecsuk Ottó

Absztrakt

Előadásomban négy fordítási problémát vizsgállok a Galatákhöz írt levélben. Az első az 1,13-ban található *kath' hyperbolén* kifejezés, amely Pál apostol „egyházüldöző” tevékenységének jellemzését rejti. A második a 3,24-25-ben előforduló és a páli egzegézis, érvelés szempontjából döntő fontosságú *paidagógos* szó jelentése. A harmadik a 4,3.9-ben megjelenő *stoicheia*, amelynek mind jelentése mind fordítása kihívás elé állítja az olyan missziói szemléletű bibliafordítást, amely mindenekelőtt a mai olvasói közegben szeretné érthetővé tenni a kifejezést. A negyedik és egyben utolsó probléma az 5,12-ben megjelenő *apokoptó* kifejezés. Vizsgálatom során összevetem a négy probléma mögötti exegetikai dilemmákat, a rendelkezésre álló fordítási megoldásokat, és javaslatot teszek a legjobb megoldásra.

Abstract

My paper is an attempt to have a glimpse into the study room of Bible translators, behind the curtains. I am going to investigate four interesting problems and their possible solutions in Paul's Letter to the Galatians. The first is *kath' hyperbolén* from 1:13 where Paul is characterizing his past as the persecutor of the church. The second is *paidagōgos* from 3:24-25, a key term to the understanding of Paul's argumentation on the role of the Law. The third is *stoicheia* from 4:3.9 and the fourth is the meaning of *apokoptō* from 5:12, the fulcrum of Paul's invective against his opponents in Galatia. In this paper I try to review the underlying exegetical problems, the available Hungarian translations and endeavor to suggest the best possible solutions in each of the cases.

Bevezetés

A Galata-levél jó néhány nehéz fordítási kérést tartogat az ezegeták és bibliafordítók számára.¹ A következőkben olyan igehelyeket szeretnék megvizsgálni, amelyeknek értelmezésével és fordításával kapcsolatban a nemzetközi szakirodalom és a bibliafordítások gyakorlata is megoszlik. Arra vagyok kíváncsi, hogy a leggyakrabban használt magyar fordítások hogyan birkóznak meg ezekkel a problémákkal, különös tekintettel arra, hogy a fordítási megoldások használhatók-e a megértésre és megértetésre, megfelelnek-e a missziói vagy köznyelvi bibliafordításokkal szemben támasztott követelményeknek. Ahol úgy találom, hogy a rendelkezésünkre álló bibliafordítás-repertoár nem kínál megfelelő megoldást, ott igyekszem saját javaslatot is tenni.

1,13

Mert hallottátok, hogyan éltem egykor a zsidóság körében, hogy féktelenül üldöztem az Isten egyházát, és pusztítottam azt.

Ἦκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφὴν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι **καθ’ ὑπερβολὴν ἐδίωκον** τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ καὶ ἐπόρθουν αὐτήν...

Vizsolyitól az 1908-as kiadásig	felette igen háborgattam
1975-östől 2014-ig	féktelenül üldöztem
Ravasz, Vida	szerfelett üldöztem
Budai	kegyetlenül üldöztem
Egyszerű, SZIT2005	könyörtelenül üldöztem
Káldi-Neovulgata	mód felett üldöztem

¹ Ezek áttekintő vizsgálatát ld. D. Francois Tolmie, „Translation problems in the Letter to the Galatians” in *Acta Patristica et Byzantina* 20 (2009), 179-198.

Pál apostol háromszor beszél egyházüldöző tevékenységéről. Egyszer itt, a Gal 1,13-ban, egyszer az 1Kor 15,9-ben (*edióxa tén ekklésian tu theu*),² egyszer pedig a Fil 3,6-ban (*kata zélos diókón tén ekklésian*). A Gal 1,13-ban (*kath' hyperbolén ediókon tén ekklésian*) egy olyan határozóval, a *kath' hyperbolén*-nal egészíti ki a szokásosan használt *diókein* igét, amelyet érdemes alaposabban szemügyre venni.

A *kath' hyperbolén* kifejezést Pál még másik négy alkalommal használja, többnyire „igen nagy mértékben, szerfelett, felettebb, nagyon, különös mértékben” jelentésekkel.³ A Róm 7,13-ban arról van szó, hogy a bűn a törvényt használta ki az emberben arra, hogy a törvény jósága által halált hozzon ránk (amikor nem teljesítjük a törvényt), és így a bűn *kath' hyperbolén* bűnösnek (*hamartólos*) bizonyult. Az 1Kor 12,31-ben a szeretethimnusz vezet be azzal, hogy az előzőekben elmondottakhoz képest egy *kath' hyperbolén* utat vagy módot (*hodos*) mutat a címzetteknek. Itt talán a „legfőbb” vagy „legkiválóbb” fordítás a megfelelő, és mintegy jelzővé válik a határozó. Ez Arisztotelész szóhasználatára emlékeztet,⁴ aki a felsőfokot nevezi *to kath' hyperbolén*-nek. A 2Kor 1,8-ban arról beszél Pál, hogy olyan tehertételnek voltak kitéve Ázsia tartományban, amely *kath' hyperbolén* és erejükön felüli volt, olyannyira, hogy az életük miatt is aggódniuk kellett. Vagyis itt helyesnek látszik a RÚF „rendkívüli mértékben” fordítása. A 2Kor 4,17-ben arról vall, hogy a pillanatnyi szenvedés *kath' hyperbolén eis hyperbolén* dicsőséget szerez számára. Itt a kifejezést még fokozni is tudja, bár nem biztos, hogy nyelvtanilag sztenderd módon. Mégis jól értjük, azt akarja vele mondani: „egyre nagyobb mértékben”.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Pál szívesen használja a kifejezést akkor, amikor valami igazán jelentőségteljes dologról beszél, akár pozitív, akár negatív értelemben. A *kath' hyperbolén* valódi értelmét a jelzett vagy meghatározott kontextusban nyeri el (mint egyébként minden többértelmű szó). A Gal 1,13-ban egyházüldözői tevékenységét jellemzi ezzel a határozóval: *kath' hyperbolén adiókon tén ekklésian tu theu*. Hogy milyen a *kath' hyperbolén* egyházüldözés, azt a bibliafordítások többsége a fentebb ismertetett lexikai adottságok figyelembevételével fordítja „felette igen, szerfelett” esetleg „féktelenül” végzett egyházüldözésnek. De mit értsünk egy szerfelett végzett egyházüldözés alatt? Vannak olyan

2 A görög szavak átírásánál az ún. tudományos átírást használom, vö. Gyurgyák János, *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest: Osiris, 2005. 374.

3 Varga Zsigmond J., *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992. 962.

4 Györkösy Alajos—Kapitánffy István—Tegyey Imre: *Ógörög-magyar nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993, 112.

(nem kizárólag) dinamikus fordítások, amelyek tovább mennek, és a kontextus figyelembevételével az erőszakosság szinonimáival fordítják ezt a kifejezést.⁵ Ilyen példákat találunk erre:

könyörtelenül, kegyetlenül, furiously (dühödten, Moffatt és Goodspeed), violently (erőszakosan, RSV, NIV), with fanatic zeal (fanatikus hévvel, Phillips), savagely (barbár módon, NEB), without mercy (irgalmatlanul, kegyetlenül, TEV)

Arland Hultgren feltételezi, hogy ezek a fordítások a lukácsi ábrázolásnak, elsősorban az ApCsel 9,1-nek („Saul pedig az Úr tanítványai elleni fenyegetéstől és öldökléstől lihegve [*empneón apeilés kai phonu*] elment a főpaphoz...”) köszönhetően emelik be a fordításba az erőszak aspektusát, amit önmagában a *kath' hyperbolén* nem indokolna. Hultgren szerint a lukácsi üldözés-leírásban már belejátszik az első század végi, birodalomszerte tapasztalt valós és véres egyházüldözések élménye, és ezt vetíti vissza Saul jeruzsálemi és damaszkuszi egyházüldözésre, amelyről nem írja sehol Pál, hogy valaha is halállal végződött volna. Hultgren azt javasolja, hogy ne erre a lukácsi képre építsünk, inkább maradjunk meg Pál saját szóhasználatánál, és ne vetítsük bele a halállal is végződő vagy végződhetett erőszak aspektusát a Gal 1,13 fordításába.⁶ Hultgren véleménye érdekes, de nem annyira a konkrét lukácsi hatás szempontjából (hiszen az ApCsel Kr.u. 1. század végére datálása vitatott kérdés, én magam sem osztom).⁷ Inkább azért, mert óvatosságra int abból a szempontból, hogy a bibliafordító mennyit fordíthat bele egy-egy kifejezésbe az ismeretanyagból, amelyet az adott szövegrészről vagy annak háttéréről tud vagy tudni vél. Ugyanakkor a pedáns különbségtételét túlzónak érzem. Éppen a szövegi és a kortörténeti kontextus figyelembevétele segítheti a fordítót abban, hogy ne adjon az olvasónak olyan szöveget, amely a teljes kontextus nélkül félreérthető vagy éppen értelmetlen.⁸ Martin Hengel szerint a vorchristliche saulus a hellenista gyülekezet ellen példaképét, Fineást követve brutális erőt is alkalmazott az üldözésben,⁹ amibe bizonyíthatóan beletartozott a 39 korbácsütés vagy az István halálához hasonló lincselések. Hengel a vizsgált kifejezés kapcsán felhívja a figyelmet

5 Vö. Arland J. Hultgren, „On Translating and Interpreting Galatians 1.13” in *The Bible Translator* 26.1 (1975), 146-147.

6 I. m. 147.

7 Balla Péter, *Az újszövetségi iratok története (Bevezetéstani alternatívák)*. Budapest: Károli Egyetemi kiadó, 2008. 172-174. Az ApCsel datálásával kapcsolatos érveket és képviselőiket ld. ott.

8 Az ún. explicitáció problémájához a bibliafordításban vö. Pecsuk Ottó, *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Budapest: Kálvin Kiadó, 2020. 156-157.

9 Martin Hengel, *The Pre-Christian Paul*. London: SCM, 1991. 85.

a Fil 3,6 *kata zélos* kifejezésére, amely mintegy szinonimája a *kath' hyperbolénnak* az adott szövegkörnyezetben, és mint tudjuk, a vallási *zélos* ebben az időszakban egyáltalán nem tartózkodott a halálhoz is vezető erőszak alkalmazásától céljai elérése érdekében. A mai értelemben vett tabusító megkülönböztetése az emberölésnek nem igazán felel meg a Kr.u. első századi Szentföld világának. Pál saját egyházüldözői gyakorlatából is említhetjük nem csupán István megkövezését, de saját liztrai halálközeli élményét (ApCsel 14,19), amelyet a zsinagógai egyházfegyelmzés végrehajtóinak köszönhetett, akik hozzá hasonlóan csírájában akarták elfojtani a Názáreti evangéliumának hirdetését. Hengel így summázza: „A *diókein*, csakúgy, mint a *porthein* sokkal többet jelent, mint éles polemikus vitát, akár a lincselés is beleértendő.”¹⁰ Ebből a szempontból tehát ellent kell mondanunk Hultgrennek, és igazat kell adnunk azoknak a fordításoknak, amelyek az akár halált is okozó erőszak aspektusát is megjelenítik a *kath' hyperbolén* fordításában, ha az olyan igékkel jár együtt, mint a *diókein* vagy a *porthein*.

3,24-25

Tehát a törvény nevelőnk volt Krisztusig, hogy hit által igazuljunk meg. De miután eljött a hit, többé nem vagyunk a nevelőnek alávetve.

ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν· ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν

Vizsolyitól az 1908-as kiadásig, Ravasz	Krisztusra vezérlő mesterünk
1975-östől 2014-ig, Budai	nevelőnk volt Krisztusig
Vida	Krisztusba (!) vezető nevelőnké (mesterükké)
Egyszerű, Káldi-Neovulgata	Krisztushoz vezető nevelőnk
SZIT2005	nevelőnk lett Krisztusra
Varga Zs.	(irányító) nevelőnk, Törvény
Balla P.	Krisztusra (Krisztushoz) [elvezető] tanítómesterünk

¹⁰ Hengel, *The Pre-Christian Paul*, 72.

A kérdéses kifejezés a *paidagógos*, amelyet az tesz nehezzé fordítás szempontjából, hogy ma már nincs olyan funkció a családok és gyermekek életében, amelyet a *paidagógos* az ókorban betöltött.¹¹ A görög-latin kultúrában, és erre utal Pál apostol is, egy rabszolgát alkalmaztak arra a célra, hogy a ház urának gyermekét egész nap felügyelje, fegyelmezze, ellenőrizze, hogy elvégzi-e a feladatait, a személyes higiénától kezdve a tanulásig.¹² Ebben az értelemben nevelte a kiskorút, de ő maga nem volt, vagy jellemzően nem volt tanító, azaz *didaskalos*. A *paidagógos* jellemző ismertetőjegyei tehát a következők: rabszolga, fegyelmez, büntet, ha kell és felügyeli, vigyázza a gyermeket, valamint csak egy ideig tart a szolgálata, a gyermek nagykorúságáig. A szülők szempontjából hasznos és szükséges személy, a gyermek szempontjából azonban inkább kellemetlen és szigorú. Ezt Pál is kifejezi azzal, amilyen kontextusban használja a kifejezést: a 23. versben *hypo nomon ephrurumetha synkleiomenoi* kifejezésekkel jellemzi azt az állapotot, amelyben a törvényt követők mintegy felügyelet, sőt őrizet alatt egy bezárt helyre vannak kényszerítve. A 24. vers érvelése a *paidagógos*-sal ezt a sötét és kényelmetlen képet folytatja egy következtető *hóste* kötőszóval (mivel ez így van, ezért tehát...). Vagyis az, amit a törvényt követők szigorú, fogságra emlékeztető állapotáról mondott, azt folytatja egy újabb képpel, a *paidagógos* szerepével, aki a gyereket gyakran olyan dolgokra kényszeríti, amelyeket azok nem szeretnek, jóllehet az atya tudja, hogy a javukra vannak. Érdekes, hogy a Galata levél e két versén kívül csak az 1Kor 4,15-ben fordul elő a *paidagógos*, és ott is éppen az atyával szembeállítva: Pál szerint lehet a korinthusiaknak akár tízezer *paidagógosuk* is, de atyjuk Krisztusban csak egy van, az apostol maga.

Ismét ki kell hangsúlyoznunk, hogy olyan funkcióról beszél az apostol, amelynek nincs tökéletes parallellje a mai modern társadalomban. Francois Tolmie az *au pair*, *nanny*, vagy *baby-sitter* kifejezést javasolja, persze nem fordítási megoldásként, csupán hogy illusztrálja a jelenséget.¹³ A *baby-sitter* azonban mindenkiben, legfőképp a gyermekben is optimális esetben pozitív képzeteket kelt, ellenkező esetben a szülő kirúgja és feljelentheti a hatóságoknál. Ókori kontextusban azonban a gyermeknek nem sok joga volt kifogásolni a szigorú bánásmódot, hacsak az atya nem döntött úgy, hogy a *paidagógos* nem látja el megfelelően a feladatát.

11 Tolmie, *Translation Problems*, 192.

12 Varga Zsigmond, *A galatához írt levél*. Budapest: Kálvin Kiadó, 1998. 64.

13 Tolmie, *Translation problems*, 192.

Véleményem szerint a legtöbb fordítás ott téveszt célt, hogy erről a negatív aspektusról megfeledkeznek. Nem csak az eddig elmondottak miatt, de a Galata levél általános negatív törvényfelfogása miatt is amellett érvelhetünk, hogy itt – a levélíró szempontjából – egy kellemetlen szereplőről van szó, szemben Krisztussal vagy az eljövendő hittel, akik felváltják a *paidagógos* időkorlátos megbízatását. Ezért vitatkoznék Balla Péter kiváló kommentárjának azon megállapításával, hogy „Ez a kép itt nem negatív (nem a szolgasághoz kötődése a hangsúlyos), hanem éppen a törvény önmagán túl mutató, Krisztushoz vezérlő, elvezető szerepét hangsúlyozza.”¹⁴ Ez önmagában igaz kijelentés, de vajon nincs-e benne egy önkéntelen harmonizáló szándék a Róm 7,12 („A törvény tehát szent, a parancsolat is szent, igaz és jó”) korrigáló szándékú igéjével? Egyébként a páli bibliai kijelentések harmonizálása ellen nincs kifogásom, de itt a Galata levélben ez a korrekció talán még korai, hiszen majd éppen az ilyen, a Galata levélben olvasható, azután mások által átvett és Pálra hivatkozó törvénykritikus megállapításoktól akarja majd védeni Pál a törvényt a római gyülekezet előtt. De itt még nem ennek van az ideje, hanem inkább a szókimondó és néha bántó törvénykritikának, ezért a *paidagógos* képe is kritikus, és inkább negatív, mint pozitív kép. Természetesen ebben az eltérő értelmezésben az is benne van, hogy Balla Péter a Károli-hagyománynak megfelelően inkább lokális értelemben érti az *eis Christon*-t (Krisztusra, Krisztushoz), míg én idői értelemben (Krisztusig, Krisztus eljövételéig).¹⁵ Az idői értelmezést erősíti még szerintem, hogy a Gal 4,2-ben előfordul két kifejezés, az *epitropos* (felügyelő, gyám) és az *oikonomos* (intéző, sáfár), amelyeknek felidézésével Pál nyilvánvalóan ugyanazt a szituációt részletezi, amelyben a *paidagógos*-t szerepeltette. De ezek egyikében sem jellemző az a funkció, hogy a kiskorú örökös valahová elvigyék, eljuttassák (mint a lokális értelmezésben a hívőt Krisztushoz vezet a törvény). mindkét ókori funkció lényege temporális, addig állnak a kiskorú örökös felett, addig gyakorolnak ellenőrzést felette, amíg az el nem éri a nagykorúságot, vagy amíg a ház ura másként nem dönt

Ha ezek után megnézzük a magyar fordításokat, azt láthatjuk, hogy két kifejezés dominál közöttük: a Károli-hagyományból vett (*tanító*)mester, és a Budai-fordítás, majd az új fordítás által is javasolt *nevelő*. Ha a *paidagógos* jellemző vonásaira visszatérünk, láthatjuk, hogy ezekből egyik sem adja vissza, legfeljebb a fegyelmező karaktert. Homályban marad a *paidagógos* rabszolgasága, de büntető és ideiglenes, valamint alapvetően negatív karaktere is. Mivel ma nem élünk együtt az ókori *paidagógos*-hoz hasonló jelenséggel, nem meglepő, hogy

14 Balla Péter, *Pál apostol levele a galáciabeliekhez*. Budapest: KIA, 2009. 162.

15 Vö. Varga, *Galatához*, 64.

nehéz egyetlen szóval visszaadni, és én sem gondolom, hogy a *nevelő*nél jobbal elő tudnék rukkolni (a *mester*-t a fenti exegetikai szempontok miatt elvetendőnek tartom). Ha azonban a lexikai deficitet, vagyis az egyetlen szóval való visszaadás képtelenségét felismerjük, legalább egy magyarázó, tisztázó kortörténeti jegyzetet el kellene helyeznünk a fordításban, vagy meg kellene próbálkoznunk – kivételesen – a körülírással. A RÚF 2014 jelenlegi szövegébe illesztve ezt a megoldást javaslom: Tehát a törvény olyan volt számunkra, mint a rabszolgatanító a gyerekeknek: addig vigyázott ránk, amíg el nem jött Krisztus, hogy a belé vetett hit által megigazuljunk.¹⁶

4,3.9

Így mi is, amikor kiskorúak voltunk, a világ elemei alá voltunk vetve szolgaságra.

οὕτως καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἡμεθα δεδουλωμένοι

Most azonban, miután megismertétek Istent, vagy még inkább: Isten ismert meg titeket, hogyan lehetséges az, hogy ismét visszatértek az erőtlenségekhez és szegény elemekhez, akiknek ismét szolgálni akartok?

νῦν δὲ γνόντες θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε

Vizsolyi	a világnak betűi
1908-as Károli, 1975-östől 2014-ig, SZIT2005, Balla, Káldi-neovulgata	a világ elemei
Vida	a világ alapszabályai
Egyszerű	a világot uraló hatalmasságok
Varga Zs.	a világ „elemei”
Ravasz	a világ természeti (elemi) erői

16 Megoldásom hasonló (bár annál jóval szűkszavúbb), mint a mindig kiváló *Gute Nachricht*-é: „So lange war das Gesetz unser Aufseher; es war für uns wie der Sklave, der die Kinder mit dem Stock zur Ordnung anhält. Denn nicht durch das Gesetz, sondern einzig und allein durch vertrauenden Glauben sollten wir vor Gott als gerecht bestehen.”

A Gal 4,3.9-ben megjelenő *stoicheia tu kosmu* fordítása két szempontból is szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a fordítókat. Először is a *stoicheion* jelentései a szótárban is nagyon tág szemantikai mezőben helyezkednek el. A legegyszerűbb grammatikai fogalmaktól (pl. betű vagy sor, amint a Vizsolyi fordítása mutatja) kezdve az ókori filozófián és természettudományon át (a fizika és metafizika kifejezése, ezt idézi fel a fordításokban gyakran felbukkanó „elemek” megoldás) egészen a pogány, hellenisztikus vallási elképzelések középlényeiig (mint az Egyszerű fordítás „hatalmasságai”) nagyon sok mindent jelenthetett¹⁷ és ezek a szerteágazó jelentések meg is jelennek a LXX-ban (SalBölcs 7,17;¹⁸ 19,18;¹⁹ 4Makk 12,13²⁰) és az Újszövetségben, a Zsidókhhoz írt levélben (5,12), a 2Pt 3,10.12-ben, sőt közelebbről Pál Kolosséi levelében is (2,8.20). A felsorolt helyeken szinte valamennyi szótári jelentés lehetséges, de most minket az érdekel, hogy a Galata levél fenti két helyén hogyan kellene érteni és fordítani a kifejezést. Az első szempont tehát, hogy ezekben a versekben melyik *stoicheia* jelentéssel van dolgunk. A másik szempont viszont, amely szintén nehézzé teszi a helyzetünket, az olvasói oldal. Ha találunk is olyan jelentést, amely megfelel a szótáraknak és ami még fontosabb, a Galata levél kontextusának és a páli érvelés logikájának, még mindig találnunk kell olyan magyar kifejezéseket, amelyek nem kivezetik az olvasót a Galata levél szövegéből, hanem benne tartják annak gondolatmenetében. Máskülönben hogyan várhatjuk el az olvasótól, hogy egymásra tudja vonatkoztatni az ókori kifejezést és a Pál által szándékolt jelentést, és ezáltal fel tudják oldani a nyilvánvalóan rendkívül komplex metaforikus nyelvet ebben a két versben?

Először vegyük az exegézis problémáját. Mire utal Pál a *stoicheia tu kosmu* kifejezéssel a Gal 4,3.9-ben? Ezt nyilvánvalóan a kontextusból és az apostol gondolatmenetéből kell megértenünk. Ennek rekonstruálásában segít a korábbi vizsgálatunk, amelynek a középpontjában a törvény mint *paidagógos* állt. A törvény fegyelmező, őrző, szolgálathoz kapcsolódó jellegét Pál kifejezte még az *epitropos* illetve az *oikonomos* szavakkal (4,2). Ezek

17 στοιχεῖον in H. G. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996. 1647.

18 A SalBölcs 7,17-ben a király bölcsességének része az *energeia stoicheiōn*, vagyis az akkori fizikai tudomány, amelyet Isten jelentett ki neki.

19 A SalBölcs 19,18-ban Salamon az exodust kísérő csodákat magyarázza a kor természettudományos kifejezései segítségével. Eszerint elképzelhető volt, hogy az elemek (*stoicheia*) átalakulhattak egymásba, és így magyarázatot adhatott olyan eseményekre, mint a vizek vérré válása.

20 A 4Makk 12,13-ban a mártírhalált is vállaló zsidó ifjak egyike vádolja a zsarnokot, hogy megkínozza az embereket, jóllehet azok ugyanolyan anyagból (*ek tón autón stoicheiōn*) vannak megteremtve.

a ház ura szolgálatában álló tisztségviselők, akik ideiglenes, szabályozó, „örző-védő” feladatot látnak el a kiskorú örökös fölött. Még mindig a *nomos* metaforikus átfogalmazásainál tart Pál, és itt tér rá a 4,3-ban a *stoicheia tu kosmu* fogalmára, amelyről azt mondja, hogy amikor kiskorúak voltunk, ennek a szolgátságában éltünk. Csábító a gondolat, hogy a galaták pogány háttéré miatt itt a pogány vallásfilozófia „elemek” gondolatát hozzuk ide, de ehhez logikailag ki kellene szakadnunk a páli gondolatmenetből, amely folyamatosan a *nomos* uralma alatti életet tekinti kiskorúságnak és szolgátságnak, és a galaták is úgy kötődnek ehhez a témához, mint akik most fel akarják venni magukra a *nomos* iránti engedelmesség igáját. Erről akarja lebeszélni őket Pál. Vagyis korábbi pogány háttérük csupán annyiban érdekes itt, hogy onnan vesz Pál terminológiai muníciót a *nomos* újabb metaforikus leírásához. Azt remélheti, hátha a *stoicheia*, amelyet a 9. versben még kiegészít az *asthené* (erőtlen) és *ptócha* (szegény) jelzőkkel, jobban megvilágosítja a címzetteknek, milyen a törvény alatti uralom a Krisztusban való új élet, az új teremtés, a megigazulás vagy a hit összehasonlíthatatlan gazdagságához képest. Tulajdonképpen két református írásmagyarázó, Varga Zsigmond és Balla Péter²¹ is bevallja, hogy logikailag és kontextus szerint a *nomos*hoz kell kötnünk a *stoicheia* jelentését, ennek az érvényesítését azonban a saját fordításukban sem hajtják végre. Varga Zsigmond egyenesen így fogalmaz, miután a *stoicheia* jelentését az angyali és egyéb hatalmasságokkal rokonítva magyarázza:

Pál egyébként ezeket a „közöttek” lényeket egészen egy rangba helyezi a Törvénnyel...annyi bizonyos, hogy Izráelnek a törvényhez való viszonya és a pogányoknak az elemek, e közöttek lények (hatalmak, erők) köréhez való viszonya Pál szemléletében és tanításában teljesen azonos. Más szóval: vagy a pogányok *stoicheion*-kultuszát tekinti Pál a Törvény szolgálatának (ami a dolog lényegét illeti), vagy – és ez a legmegdöbbentőbb – a törvény szolgálatát alapjaiban véve *stoicheion*-kultusznak.²²

Vagyis, úgy tűnik elég erős az az értelmezés, amely a *stoicheia* kifejezést a *nomos*-hoz köti. Mégis, mindkét említett írásmagyarázó megmarad munkafordításában a „világ elemei”

21 „Pál itt nyilván a külsőségekkel foglalkozó rituális törvényeket is érti alattuk.” Később: „...kimondatlanul is a zsidóság törvény alatti...időszakára utal Pál apostol.” (Balla, 169) Majd a 4,9 kapcsán: „A két egybekapcsolt gondolatrendszer tehát *egyfelől a pogányok régi hitvilága, másfelől pedig a zsidó rituális törvények betartása.*” (Balla, 175)

22 Varga, *Galatához*, 71. A *stoicheia* exegetikai és fordítási komplexitását jól illusztrálja, hogy maga Varga Zsigmond a szótárában még egészen más hangsúlyokkal beszél: [A *stoicheia*] „azokat a „közöttek lényeket” jelöli, akik által Isten a világ kormányzását intézi, akik azonban Krisztusnak nyilvánvalóan és magától értetődően alája vannak vetve, így az, aki (kegyességi és) hétköznapi életében (szolgálatában), világhoz való viszonyának rendelkezésében ezeknek önállóságot tulajdonít a Krisztussal szemben, az nyilvánvalóan helytelen úton jár”. Varga, *Újszövetségi szótár*, 883. A legújabb spanyol Jeruzsálemi Biblia is elismerve az interpretációs nehézséget, amellyel érvel, hogy itt személyekről van szó, főként szintén kontextuális érvek, a 2. és a 8. vers („gyámok és gondozók” illetve „olyan isteneknek szolgáltatók”) alapján. *Biblia de Jerusalén*. Bilbao: Desclée de Brouwer, 2009, 1708-9.

megoldásnál, Varga Zsigmond legfeljebb egy bizonytalanító idézőjelet enged meg, amivel az olvasók vajmi kevésbé lehetnek kisegítve.

De ezen nem csodálkozhatunk, hiszen nem csak a magyar fordítások ódzkodnak levonni az exegetikai rekonstrukció következtetéseit a fordításra nézve. Az általam ismert nyelveken alig találtam olyan bibliafordítást, amely le merné vonni ezt a következtetést. A fentebb idézett Tolmie így összegzi a saját, angol nyelvű fordítások között végzett vizsgálatát:²³

A fordítások közül a „világ alapelemei” és a „világ alapelvei” tűnnek a legjobb megoldásoknak, mert ezek sikeresen ragadják meg egyfelől a fogalom szokásos jelentését és visszaadnak valamit a metaforikus jelentésből is. További lehetőségként mérlegelhetjük még a „világegyetem építőkövei” fordítást, és ha valaki nagyon ragaszkodik a szabad fordításhoz, mérlegelheti még a „szolgaságban tartó vallási szokások” megoldást is.

Én a bevezetésben jelzett missziói bibliafordítást keresve ragaszkodnék a szabad fordításhoz, de sajnos a Tolmie által preferált „szolgaságban tartó vallási szokások” megoldás sem győzött meg. Különös módon egyedül a sokat (és jogosan) szidott²⁴ *Living Bible*-ban találtam olyan fordítást, amely le meri vonni az exegetikai vizsgálat következtetését. „A zsidóság törvényének és szertartásainak szolgái voltunk és azt gondoltuk, hogy azok adhatnak üdvösséget” (*We were slaves to Jewish laws and rituals for we thought they could save us*). Ez így persze talán „túlfordítás”, és nem is maradt így sokáig, mert a „jogutód” *New Living Translation* már visszatért az „e világ szellemi hatalmasságai” fordításhoz. Mégis, számomra szimpatikus, hogy felvállalta annak a veszélyét, hogy elszakad a metafora képi síkjától a fogalmi oldal érdekében. Az én megoldásom jóval szerényebb, és azzal együtt szánom megoldásnak, hogy egy jegyzet is kiegészíti:²⁵ „Így mi is, amikor kiskorúak voltunk, a vallási szabályok uralma alatt álltunk.”

5,12

Bárcsak ki is metszelnék magukat, akik lázítanak titeket!

ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς

23 Tolmie, *Translation problems*, 193.

24 Vö. Pecsuk, *Pontos. Természetes. Érthető*, 186.

25 A jegyzet így szólna: Vallási szabályok, szó szerint „a világ elemei”, amely magában foglalja és Jézus Krisztushoz képest egy szintre hozza a pogányok bálványimádó vallásosságát és a mózesi törvény iránti engedelmességet.

Vizsolyi	vajha töröltetnének el azok, akik
1908-as Károli	bárcsak ki is metszenék magukat
Egyszerű	bárcsak...a körülmetélkedésükön túlmenően még ki is herélnék magukat ²⁶
Varga Zs. kommentár/szótár	akkor már inkább heréljék ki önmagukat azok / ki is kellene heréltetniük magukat
Ravasz	vajha (necsak körülmetélnék, de) ki is metszenék magukat
Budai	bárcsak azonnal kiheréltetnék magukat azok
1975-östől 2014-ig, Vida, Balla	bárcsak ki is metszenék magukat
SZIT2005, Káldi-Neovulgata	bárcsak egészen megcsonkítanak magukat

A Gal 5,12-ben Pál a keresztyén szabadságról mondottak (5,1-6) után újból a pogánykeresztyén hívőket a mózesi törvényhez visszavezetni szándékozó judaizáló alapostolok ellen beszél, és ennek az invektíva-szerű szakasznak a végén, csúcspontján hangzik el a kérdéses felkiáltás: *opelon kai apokopsontai hoi anastatuntes hymas!* Ennek a kijelentésnek a célja a galatákat megzavaró, felbújtó, felforgató (*anastatuntes*) judaizálók teljes diszkreditálása a szarkazmus²⁷ retorikai eszközének segítségével. Az *apokoptó* ebben a kontextusban az adott testrészt (itt a nemiszerv) levágását jelenti. Ezt onnan tudjuk, hogy az 5,12-höz vezető teljes kontextus a körülmetélkedés galatákra erőltetéséről szól, tehát nem finomíthatjuk jóhiszeműen az exegetikai megértést úgy, hogy a szó szerinti „levágattassák maguknak” értelmet általánossá tágítsuk, amint a Vulgata *abscidantur* fordítása megengedi. Innen, vagyis a Vulgátától indulhatott el a fordításoknak egy olyan értelmezési iránya, amely Pálhoz, a „népek apostolához” méltatlannak érezte a kasztrálásra való durva felhívást, és ezért úgy finomította az értelmezést, mintha Pál azt mondaná, a judaizáló ellenfelek bárcsak elszakítanak magukat Isten népétől vagy a galatáktól. Erre a finomításra még talán lehetőséget adhatna a Deut 23,2 utasítása arra nézvést, hogy a kasztráltak nem tartozhatnak a *qahal*

26 Az ehhez fűzött fordítói megjegyzés szerint „Pál itt olyan kifejezést használ, amely hasonlít a »körülmetélkedés« szóra.” Ez azonban így nem igaz. Az *apokopsontai* (vagy *apokopé?*) és a *peritomé* még csak nem is hasonlít egymásra. Talán a Fil 3,2 *katatomé/peritomé* szójátékára gondoltak a fordítók-szerkesztők.

27 A szarkazmus és az ironia klasszikus és újkori stilisztikai megkülönböztetéséhez vö. D. F. Tolmie, „The interpretation and translation of Galatians 5:12” in *Acta Theologica* 29/2 (2009), 86-89.

*Jahvé*hoz. A Vizsolyi megoldása még erről az értelmezési irányról tanúskodik („vajha töröltetnének el azok”), de már az 1908-as revízió világosabban fogalmazott a „ki is metszenék magukat” megoldással.²⁸

Ezt az értelmezési irányt viszi a legtöbb bibliafordítás, amint a táblázatban látjuk, a hazai fordítások is. Érdekes módon a „levágattassák maguknak” görög kifejezését a legtöbbben egészen explicit módon fogalmazzák meg, ami a megértetés kívánalmának ugyan tökéletesen megfelel, de a páli iróniát vagy inkább szarkazmust nem adja vissza, csak az írói szándék szigorúságát, sőt durvaságát sugallja. Ebben az értelemben pedig Pál a görög szövegben nem vulgáris, hanem a *sapientia* elvére bízva, hogy olvasói „veszik-e az adást”. Ha így mérlegeljük a magyar fordításokat, akkor a legjobb a SZIT2005 („bárcsak egészen megcsonkítanak magukat”) megoldása, szépen adva vissza a görög *apo-* igekötő jelentésárnyalatát. De jó megoldást ad még az 1908-as Károlit követő Ravasz-fordítás és a RÚF is a „ki is metszenék magukat” fordulattal. Amit mindkét megoldás gyengeségének nevezhetünk, az esetleg a visszaható fogalmazás, amit a kommentárok (Mussner, Schlier, Bruce vagy Dunn)²⁹ szerint az *apokoptó* ige mediális alakja nem hordoz. Érdekes, hogy a visszaható jelentéssel szemben a *UBS Handbook* szerzőinek, Eugene A. Nidának és Daniel C. Aricheának nem volt kifogása, Varga Zsigmond pedig az egyik fordításában visszaható értelmet („herélik ki önmagukat”), a másokban már a kommentárírók mediális-értelmezését („ki is kellene heréltetniük magukat”) hozza. A *kai* kötőszónak a szarkasztikus kijelentésben játszott hangsúlyozó szerepét (inkább, is) nem érzékelteti megfelelően a Vizsolyi, Budai és a SZIT2005, de a többi fordítás figyelemmel van erre is.

Összegzésül elmondható, hogy a magyar fordítások jól oldják meg a szarkasztikus páli kijelentés visszaadásának feladatát. A Vizsolyit leszámítva mindegyik fontosnak tartja, hogy az olvasók jól értsék a körülmetélkedéssel kapcsolatos apostoli érvelés és a körülmetélkedést erőltető judaizálókkal szembeni maróan gúnyos kifejezés közötti logikai kapcsolatot. Emiatt a Gal 5,12 esetében nem is javasolnék alternatív fordítást. Ha rajtam múlna, megtartanám a RÚF 2014 jelenlegi megoldását.

28 Varga, *Galatához*, 102-103 világossá teszi, hogy nyelvi alapon csak a kasztrálás értelmezés tartható.

29 A bibliográfiai hivatkozásokhoz ld. Tolmie, *Interpretation and Translation*, 96. 22. jegyzet.

Felhasznált irodalom

Daniel C. Arichea és Eugene A. Nida, *A Handbook on Paul's Letter to the Galatians*. New York: United Bible Societies, 1993.

Balla Péter, *Az újszövetségi iratok története (Bevezetéstani alternatívák)*. Budapest: Károli Egyetemi kiadó, 2008.

Györkösy Alajos - Kapitánffy István -Tegyey Imre: *Ógörög-magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

Gyurgyák János, *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest: Osiris, 2005.

Martin Hengel, *The Pre-Christian Paul*. London: SCM, 1991.

Arland J. Hultgren, „On Translating and Interpreting Galatians 1.13” in *The Bible Translator* 26.1 (1975), 146-147.

H. G. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

Pecsuk Ottó, *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Budapest: Kálvin Kiadó, 2020.

D. Francois Tolmie, „Translation problems in the Letter to the Galatians” in *Acta Patristica et Byzantina* 20 (2009), 179-198.

Uő., „The interpretation and translation of Galatians 5:12” in *Acta Theologica* 29/2 (2009), 86-89

Varga Zsigmond J., *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992.